

12.

Ronald Dworkin

Građanski neposluh i nuklearni protest

Ovu raspravu o građanskom neposluhu pripremio sam za konferenciju o ovoj temi, koju je organizirala Socijaldemokratska stranka Njemačke, u Bonnu. Većem dijelu njemačke publike to je nova tema. Oni znaju da se o građanskom neposluhu dosta raspravljalo unutar onoga što oni nazivaju angloameričkom tradicijom, i s obzirom na to, zamolili su me da opišem oblik što ga je rasprava poprimila u Engleskoj i u Sjedinjenim Državama. Zapravo, povijest te ideje bila je donekle različita u tim dvjema zemljama. Sjedinjene su Države pretrpjele dugi niz političkih podjela koje su dileme o legalnosti učinile posebno naglašenima. Prva tema koja je potakla filozofsku literaturu i nacionalnu debatu bilo je ropstvo. Prije američkog građanskog rata kongres je ozakonio *Fugitive Slave Act*, prema kojem su sjevernjaci kršili zakon kada su odbjegli robovima pomagali da se sakriju od lovaca na robove. Mnogi su ljudi kršili zakon jer im savjest nije dopuštala da ga poštuju. Religijske sekte potakle su drugu i podobnu drugačiju krizu poštivanja. Primjerice, Jehovinom svjedocima vjera brani pozdravljanje zastave, a zakoni mnogih država zahtijevali su da djeca u školi započnu dan pozdravljanjem američke zastave. Odbijanje Jehovaca da taj zakon poštuju potaklo je neke od najvažnijih odluka Vrhovnog suda u američkoj ustavnoj povijesti, no njihovo se odbijanje najprije sagledavalo i prosuđivalo kao čin građanskog neposluha.

Europljani su svakako upoznati s nešto recentnijim slučajevima neposluha u Sjedinjenim Državama. Martin Luther King slav-

ljen je po cijelom svijetu. On je vodio kampanju neposluha protiv zakona Jim Crowa koji su njegovoj rasi nametali simbol ropstva stoljeće nakon pobjede u građanskom ratu. Pokret za građanska prava ulio se i stopio s velikom rijekom protesta protiv američke uključenosti u rat u Vijetnamu. Taj je rat izazvao neke od najnasilnijih poglavlja građanskog neposluha u američkoj povijesti i mnogo od najzanimljivije filozofske literature o toj temi.

Engleska povijest građanskog neposluha u recentnijim je vremenima tanja. Možemo se sjetiti Bertranda Russella koji je bio u zatvoru zbog pacifizma, i, pored toga, sufražetkinja i ranih dana radničkog pokreta. Ništa od toga, međutim, nije potaklo nikakvu trajnu nacionalnu debatu o načelima građanskog neposluha; u svakom slučaju, debate o načelima manje su uobičajene u Engleskoj, manje kompatibilne s temperamentom engleskog života i politike. Međutim, upravo sada, Engleska, zajedno s ostatkom Zapadne Europe ali i Sjedinjenim Državama, suočava se s novim oblikom građanskog neposluha u prijepornom i zastrašujućem pitanju bi li američko nuklearno oružje trebalo biti korišteno u Europi.

Mnogo filozofske literature koju sam upravo spomenuo na prvi se pogled čini pretjerano terminološkom. Politički su filozofi posvetili mnogo pažnje definiranju građanskog neposluha i pitanju toga po čemu se on razlikuje od drugih oblika politički motiviranih kriminalnih aktivnosti. Međutim, njihova su nastojanja samo naizgled terminološka. Njihov je cilj otkriti razlike u moralnoj kvaliteti različitih vrsta djelovanja u različitim situacijama. Razlike su ovdje od ključne važnosti; ukoliko ih ne urežemo u teoriju kroz koju sagledavamo politički svijet, izgubit ćemo ih iz vida u žestini praktičkih odluka i prosudbi.

Građanski je neposluh – neovisno o tome koju daljnju distinkciju željeli povući unutar te općenite kategorije – vrlo različit od uobičajenih kriminalnih aktivnosti koje su motivirane sebičnošću ili ljutnjom ili okrutnošću ili ludilom. Drugačiji je – a to je lakše previdjeti – i od građanskog rata koji izbija unutar jednog teritorija kada neka grupa dovodi u pitanje legitimnost vlade ili

dimenzije političke zajednice. Građanski neposluh uključuje one koji autoritet ne dovode u pitanje na tako fundamentalan način. Oni o sebi ne misle – niti traže da drugi tako o njima misle – kao da traže nekakvu osnovnu pukotinu ili konstitucijsku reorganizaciju. Oni prihvaćaju fundamentalnu legitimnost kako vlade tako i zajednice i oni djeluju kako bi izvršili, a ne doveli u pitanje, dužnost koju imaju kao građani.

Ako o građanskom neposluhu mislimo na taj općeniti način, apstrahirajući od daljnjih distinkcija koje ću napraviti, sada možemo reći nešto što nismo mogli reći prije tri desetljeća: Amerikanci prihvaćaju da unutar političke kulture njihove zajednice građanski neposluh ima legitimno, iako neformalno mjesto. Svega nekoliko Amerikanaca sada ne odobrava ili žali zbog pokreta za građanska prava i proturatnih pokreta šezdesetih godina prošlog stoljeća. Ljudi u centru, kao i politička ljevica, blagonaklono gledaju na najpoznatije slučajeve građanskog neposluha, barem retrospektivno. Oni priznaju da su ta djelovanja okupila kolektivni moralni osjećaj zajednice. Građanski neposluh više nije zastrašujuća ideja u Sjedinjenim Državama.

* * *

Kakvu teoriju građanskog neposluha želimo? Ako želimo da bude sadržajna, radije negoli prazna, moramo izbjegavati primamljujuće prečice. Građanski neposluh osobina je našeg političkog iskustva, ne zato što su neki ljudi puni vrlina a drugi ih uopće nemaju, ili zato što neki imaju monopol na mudrost a drugi na neznanje, nego zato što se oko nekih ozbiljnih političkih moralnosti i strategija ne slažemo, ponekad i na vrlo dubokoj razini, onako kako se neovisni ljudi sa živahnim osjećajem pravde ne slažu. Dakle, teorija građanskog neposluha beskorisna je ako je jedino što obznanjuje to da ljudi imaju pravo ne poštivati zakon ili odluke koje su iskrivljene ili glupe, da ispravnost neposluha slijedi izravno iz pogrešnosti zakona. Gotovo svatko će se složiti s time da *ukoliko* je neki zakon iskrivljen, tada ga ljudi ne bi trebali poštivati. Ali taj će argument biti bezvrijedan u posebnom,

konkretnom slučaju jer se tada ljudi neće slagati oko toga *je li* taj zakon toliko iskrivljen i je li uopće iskrivljen.

Moramo prihvatiti nešto teži zadatak. Moramo pokušati razviti teoriju građanskog neposluha koja može naložiti suglasnost oko toga što bi ljudi zapravo trebali napraviti, čak i usprkos supstancijalnom neslaganju oko mudrosti ili pravednosti zakona koji se ne poštuje. No to znači da moramo paziti da ispravnost bilo koje odluke o građanskom neposluhu *ne* učinimo ovisnom o tome koja je strana u pravu u pozadinskoj diskusiji. Odnosno, moramo smjerati tomu da naši sudovi ovise o tome kakva uvjerenja svaka od strana zastupa a ne o valjanosti tih uvjerenja. Teoriju te vrste možemo nazvati *radnom* teorijom građanskog neposluha.

Ključ našeg uspjeha leži u sljedećem razlikovanju. Moramo postaviti dva različita pitanja i ustrajati na njihovoj međusobnoj neovisnosti. Prvo je ovo: što bi ljudi trebali napraviti, što je ispravno da naprave, s *obzirom na* uvjerenja koja imaju, odnosno što bi trebali učiniti ljudi koji vjeruju da je nešto pogrešno ili nemoralno u vezi neke političke odluke? Drugo je ovo: kako bi vlada trebala reagirati kada ljude krše zakon, onda kada je s obzirom na njihova uvjerenja kršenje zakona ono što trebaju učiniti, ali kada većina koju vlada predstavlja još uvijek misli da je zakon valjan? Ova pitanja imaju formalnu strukturu koja nam je potrebna da bismo stvorili robustnu teoriju, jer se na njih, barem načelno, može odgovoriti na isti način u bilo kojoj situaciji, čak i ako postoji neslaganje oko vrijednosti pozadinske političke rasprave. U duhu prvog pitanja, oni u većini mogu se pitati "Što bismo mi trebali napraviti kada bismo vjerovali to što oni vjeruju?" U duhu drugog pitanja, oni u manjini mogu se pitati "Što bismo trebali napraviti kada bismo mi imali političku moć i vjerovali ono što vjeruje većina?" Možemo se barem nadati da ćemo se okvirno složiti o najboljim odgovorima na ova pitanja, iako nam nedostaje konsenzus o supstantivnim moralnim i strateškim uvjerenjima na snazi.

* * *

Kada se pozabavimo prvim pitanjem – o tome što bi ljudi trebali napraviti kada vjeruju da su zakoni pogrešni – sve ovisi o tome koji općeniti *tip* građanskog neposluha imamo na umu. Do sada sam govorio kao da su svi poznati slučajevi građanskog neposluha koje sam dosad spomenuo imali iste motive i okolnosti. Ali nisu, i sada moramo naznačiti razlike. Netko tko vjeruje da bi bilo do srži pogrešno uskratiti pomoć odbjeglom robu koji mu kuca na vrata, a još i gore prijaviti ga vlastima, smatra da Zakon o odbjelim robovima zahtijeva od njega da se ponaša na nemoralan način. Njegov osobni integritet, njegova savjest, priječe mu da poštuje taj zakon. U istom su položaju i vojnici koji se moraju boriti u ratu koji smatraju nemoralnim. Građanski neposluh ljudi u toj situaciji nazivat ću "utemeljen na integritetu".

Suprotstavimo tome moralno stajalište crnaca koji su kršili zakon u Pokretu za građanska prava, kada su sjeli na zabranjena mjesta u restoranima, tražeći tu privilegiju da pojedu masni hamburger pokraj ljudi koji su ih mrzili. Bilo bi pogrešno reći da su to činili u skladu sa savješću, da su kršili zakon zato što nisu mogli, s integritetom, činiti ono što je zakon zahtijevao. Nitko nema općenitu moralnu dužnost tražiti i tvrditi prava koja vjeruje da ima. Oni su djelovali iz drugih razloga: suprotstaviti se i promijeniti smjer programu za koji su vjerovali da je nepravedan, programu prema kojem je većina ugnjetavala manjinu.¹ Oni u Pokretu za građanska prava koji su kršili zakon, kao i mnogi civili koji su ga kršili protestirajući protiv rata u Vijetnamu, mislili su da je većina slijedila svoje interese i ciljeve na nepravedan način zato što su se s nepoštivanjem odnosili prema pravima drugih; u slučaju Pokreta za građanska prava većina nije poštivala prava domaće manjine, u slučaju rata prava druge nacije. Ovo je oblik građanskog neposluha "utemeljen na pravdi".

¹ Riječ "većina" koristim u jednom, možda, posebnom značenju: da bih imenovao one koji za neko određeno vrijeme imaju kontrolu nad političkom mašinerijom nekog adekvatnog, demokratskog političkog sustava. Oni mogu i ne biti brojčana većina, ali su si moć osigurali kroz izbore putem procedura koje su, barem grubo govoreći, demokratske.

Ova prva dva oblika građanskog neposluha uključuju, iako na različite načine, načelna uvjerenja. Postoji i treća vrsta koja umjesto njih uključuje sudove o političkim strategijama. Ljudi ponekad krše zakon ne zato što vjeruju da je program kojem se suprotstavljaju nemoralan ili nepravedan, onako kako je opisano, nego zato što vjeruju da je jako nerazuman, blesav i opasan, za većinu kao i za manjinu. Nedavni protesti protiv upotrebe američkih projektila u Europi, do mjere u kojoj su kršili lokalni zakon, najvećim su djelom bili slučajevi ove treće vrste građanskog neposluha, koji ću zvati "utemeljen na političkoj strategiji". Kada bismo pokušali rekonstruirati vjerovanja i stavove žena u Greenhau Common u Engleskoj, ili ljudi koji su okupirali vojne baze u Njemačkoj, vidjeli bismo da većina – ne svi, ali većina – nije vjerovala da je odluka njihove vlade da prihvati projekte bila čin većine koja je slijedila svoje interese kršeći prava manjine ili druge nacije, već su vjerovali da je većina donijela tragično pogrešnu odluku sa zajedničkog stajališta, sa stajališta svojih interesa, jednako kao i interesa svih ostalih.² Njihov cilj nije prisiliti većinu da ostane vjerna načelima pravde, već dozvati ju pameti.

Postoji jedna očigledna opasnost u bilo kojoj analitičkoj distinkciji koja se, poput ove, temelji na razlikama u stanju uma. Bilo koji politički pokret ili politička grupa uključivat će ljude vrlo različitih mišljenja i uvjerenja. Uz to, uvjerenje bilo koga od njih neće se nužno elegantno uklopiti u prethodno pripremljenu kategoriju. Primjerice, većina onih koji su protestirali protiv američkog rata u Vijetnamu vjerovala je da je odluka njihove vlade i nepravedna i glupa. Pa ipak, razlike među tipovima građanskog neposluha (kao i daljnje razlike koje ću napraviti) korisne su i važne, jer nam omogućuju da postavimo hipotetska pitanja otpri-

² Istina je da su neki ljudi koristili načelne argumente protiv korištenja nuklearnog naoružanja. Određene religiozne grupe dokazuju, na primjer, da budući da bi bilo pogrešno stvarno koristiti nuklearno oružje, čak i na defanzivan način, također je pogrešno prijetiti njegovom upotrebom, čak i kada bi ta prijetnja po sebi činila nuklearni rat mnogo manje vjerojatnim. Ovo je prilično rigidan, pa čak i konraintuitivan, načelan argument, a većina ljudi koja se bori protiv nuklearnih projektila koristi bitno drugačiji argument, da veći broj takvih projektila neće spriječiti nuklearni rat već će ga, suprotno tome, učiniti vjerojatnijim.

like na sljedeći način. Možemo pokušati identificirati uvjete pod kojima bi činovi građanskog neposluha bili opravdani, ukoliko bi vjerovanja i motivi sudionika bili takvi da su povezani sa svakim od tih tipova neposluha, što bi otvorilo daljnje pitanje o tome bi li bilo plauzibilno misliti da su vjerovanja koja su na snazi u određenoj prilici vjerovanja te vrste ili da ih uključuju.

Razmotrimo u tom duhu prvi tip građanskog neposluha u kojem zakon zahtijeva od ljudi da učine ono što se potpuno protivi njihovoj savjesti. Gotovo svatko bi se složio, vjerujem, da ljudi u ovoj situaciji, s obzirom na uvjerenja koja imaju, čine ispravnu stvar ukoliko krše zakon. Naravno, na ovaj se način ne mogu opravdati nasilje i terorizam. Ukoliko nekome savjest ne dozvoljava da poštuje određeni zakon, ne bi mu trebala dozvoliti niti da ubija ili nanosi štetu nevinim ljudima. Teško je, međutim, smisliti neke druge modifikacije koje bi radna teorija ovdje morala uvažiti. Primjerice, ne bi mogla prihvatiti daljnju, primamljivu modifikaciju prema kojoj građanin mora iscrpiti uobičajeni politički proces sve dok mu to nudi bilo kakvu mogućnost preokretanja političke odluke kojoj se protivi. Neposluh koji se temelji na integritetu obično je hitan. Sjevernjak od kojeg se traži da lovcima na robove preda roba, pa čak i dijete u školi od kojeg se traži da pozdravi zastavu, suočit će se s nepovratnim gubitkom ukoliko posluša zakon, a ako se zakon i promijeni ubrzo nakon toga, njemu to više neće biti važno. Jedna druga modifikacija je plauzibilnija. Teorija bi mogla inzistirati na tome da bi sudionik trebao uzeti u obzir posljedice i ne kršiti zakon ukoliko bi, prema njegovoj procjeni, vjerojatni ishod bio pogoršanje, a ne poboljšanje situacije. Međutim, ovaj konsekvencijalistički oprez bio bi itekako kontroverzan. Da li bi netko trebao ubiti nevine civile u Vijetnamu ili pomoći ponovnom zarobljivanju roba samo zato što bi, ukoliko bi umjesto toga kršio zakon, pomogao u stvaranju žestoke reakcije koja bi ubila više ljudi i držala u zarobljeništvu više njih nego da nije poslušao zakon? Možda ljudi imaju moralnu privilegiju odbiti učiniti zlo i onda kada znaju da će posljedično tome biti učinjeno više zla. O ovoj se mogućnosti trenutno jako puno govori u moralnoj filozofiji.

Pogledajmo sada, još uvijek imajući na umu prvo od naša dva glavna pitanja, neposluh temeljen na pravdi, poput pokreta za građanska prava i mnogih protesta protiv rata u Vijetnamu. Kada ljudi imaju pravo kršiti zakon kako bi se pobunili protiv političkih programa koje smatraju nepravednima? I ovdje bismo trebali započeti tako da priznamo da je građanski neposluh barem ponekad opravdan u ovim okolnostima. Međutim, naše će modifikacije sada biti mnogo strože. Svakako bismo inzistirali na modifikaciji koju smo odbacili za neposluh temeljen na integritetu. Ljudi moraju iscrpiti uobičajeni politički proces, tražeći da se program kojem se protive preokrene ustavnim sredstvima; ne smiju kršiti zakon sve dok postoji i najmanja nada da će uobičajena politička sredstva polučiti uspjeh. Inzistirali bismo i na daljnjoj, konsekvencijalističkoj modifikaciji za koju sam rekao da je problematična za neposluh koji se temelji na integritetu, a koja se sada čini esencijalnom i izravnom. Netko tko kršenje zakona opravdava time što "To radim kako bih preokrenuo nemoralnu političku strategiju" ne može odgovoriti na prigovor "Time što radiš naprosto promičeš tu političku strategiju".

Ove dvije daljnje modifikacije reflektiraju jednu važnu razliku između prva dva tipa neposluha. Neposluh temeljen na integritetu je defenzivan: namjera je naprosto da djelatnik ne učini nešto što je protivno njegovoj savjesti. Nasuprot tome, neposluh koji se temelji na pravdi je instrumentalan i strateški: teži ka sveobuhvatnom cilju – uništavanju nemoralnog političkog programa. Stoga se u našoj teoriji ovog drugog tipa pojavljuju konsekvencijalističke modifikacije koje su potpuno neprimjerene u bilo kojoj teoriji prvog tipa. Nova distinkcija postaje obvezatna: kod neposluha koji se temelji na pravdi mogu se koristiti dvije glavne strategije da bi se postigli politički ciljevi. Prvu strategiju možemo zvati uvjeravalačkom strategijom: nada je da će se većinu natjerati da sasluša argumente protiv svojeg programa očekujući da će se tada predomisлити i prestati odobravati taj program. Druga strategija je neuvjeravalačka. Njezin cilj nije promijeniti odluku većine, nego povećati cijenu slijeđenja programa koji većina još uvijek odobra-

va, nadajući se da će većina novu cijenu smatrati neprihvatljivo visokom. Postoje mnogi različiti oblici neuvjeravalačke strategije – mnogi načini podizanja cijene – među kojima su neki, kada su dostupni, privlačniji od nekih drugih. Manjina može podići cijenu tako da, na primjer, natjera većinu da bira između toga da odustane od programa i toga da manjinu šalje u zatvor. Ova neuvjeravalačka strategija može biti efikasna ukoliko većina ima razvijen osjećaj suosjećanja poput normalnog čovjeka. Na drugom kraju nalaze se neuvjeravalačke strategije zastrašivanja, straha, anksioznosti, a između su strategije neprikladnosti i financijskog troška: zaustavljanje prometa, blokiranje izvoza, sprječavanje službenih agencija ili odjela da učinkovito – ili uopće – djeluju.

Očigledno, uvjeravalačke strategije učvršćuju opravdanje za neposluh temeljen na pravdi. Međutim, one to čine samo onda kada su pogodni uvjeti za njihov uspjeh. U Sjedinjenim Državama 1960-tih godina uvjeti su zaista bili povoljni za pokret za građanska prava. Retorika američkih političkih strategija nekoliko je desetljeća bila ispunjena vokabularom jednakosti, a drugi svjetski rat osnažio je kod zajednice osjećaj nepravednosti rasnog proganjanja. Neću negirati da u toj retorici i navodnom obvezivanju nije bilo i da još uvijek nema mnogo licemjerja. Ali licemjerje po sebi daje oslonac uvjeravalačkim strategijama. Čak i na Jugu, većina bi pocrvenjela kada je morala sagledati svoje zakone. Nije bilo moguće da politička većina kaže: "Da, to je to što mi radi-mo. Odnosimo se prema jednom djelu zajednice kao prema nekome tko je inferioran u odnosu na nas" i da se tada ravnodušno okrene na drugu stranu. Građanski je neposluh natjerao svakoga da pogleda ono što većina, zbog raznih razloga, više nije mogla ignorirati. I tako su se mišljenja promijenila, a najoštrij dokaz te promjene jest činjenica da je negdje ne pola puta te borbe zakon postao saveznik pokreta a ne njegov neprijatelj.

Ponekad, međutim, uvjeravalačke strategije ne nude velike izgleda za uspjeh zbog toga što uvjeti uopće nisu pogodni, što je možda slučaj u Južnoj Africi. Kada su, ako ikada, neuvjeravalačke strategije opravdane kod neposluha koji se temelji na pravdi?

Mislim da je pretjerano reći da nikada nisu opravdane. Čini se da je bolja ova sljedeća, oprezno formulirana tvrdnja. Ako netko vjeruje da je određeni službeni program izrazito nepravedan, ukoliko politički proces ne nudi nikakvu realističnu nadu da će se taj program uskoro preokrenuti, ukoliko nema mogućnosti učinkovitog uvjeravalačkog građanskog neposluha, ukoliko su dostupne nenasilne neuvjeravalačke tehnike za koje je razumno očekivati da će polučiti uspjeh i da neće biti kontraproduktivne, tada taj netko, obzirom na svoja uvjerenja, ispravno postupka kada koristi te neuvjeravalačke strategije. Nekim će se čitateljima to možda činiti kao pretjerano slabim, ali se svaka modifikacija koju sam naveo čini nužnom.

Dolazim sada i do građanskog neposluha temeljenog na političkoj strategiji: slučaj u kojem sudionici nastoje preokrenuti političku strategiju jer misle da je opasno nerazborita. Vjeruju da je politička strategija kojoj se protive loša strategija za svakoga, ne samo za neku manjinu; misle da znaju što je najbolje za većinu, kao i za njih same, bolje no što to zna većina. Ponovno možemo razlikovati uvjeravalačke od neuvjeravalačkih strategija u ovom novom kontekstu. Uvjeravalačke strategije teže tome da uvjere većinu da je njihova odluka, o tome što je za njih najbolje, pogrešna, pa da većina prestane odobravati program koji je prethodno odobraval. Nasuprot tome, neuvjeravalačke strategije teže tomu da povećaju cijenu koju većina mora platiti za program koji i dalje podupire.

Razlika između uvjeravalačkih i neuvjeravalačkih strategija još je i važnija u slučaju neposluha temeljenog na političkim strategijama nego u slučaju neposluha temeljenog na pravdi, jer se čini problematičnim da bi neuvjeravalačke strategije ikada mogle biti opravdane u radnoj teoriji neposluha koji se temelji na političkim strategijama. Da bismo uvidjeli zašto je to tako, moramo primijetiti problem koji je neprestano prisutan kod svakog oblika građanskog neposluha. Većina ljudi prihvaća da je načelo prema kojem većina vlada ključan za demokraciju; mislim na načelo prema kojem jednom kada se zakon uspostavi, putem glasanja

predstavnik većine, tada ga i manjina mora poštivati. Građanski neposluh, u svim svojim različitim oblicima i strategijama, ima burnu i kompleksu vezu sa zakonom većine. Načelo se ne odbacuje u potpunosti, kao što bi to možda učinili radikalni revolucionari; sudionici građanskog neposluha ostaju demokrati u srcu, ali tvrde da su potrebne modifikacije ili neke vrste iznimki. Štoviše, mogli bismo staviti u opreku i prosuditi kombinacije različitih tipova i strategija neposluha, s obzirom na to koju vrstu iznimke svaka od njih zahtijeva, i na to je li konzistentno zahtijevati tu iznimku, a ipak tvrditi privrženost načelu kao cjelini.

Značajnu prednost ovdje imaju uvjeravalačke strategije, neovisno o tome koriste li se u neposluhu koji se temelji na pravdi ili neposluhu koji se temelji na političkoj strategiji, jer je očito da netko čiji je cilj uvjeriti većinu da se predomisli prihvaćanjem argumenata za koje taj netko vjeruje da su valjani argumenti, ne dovodi u pitanje zakon većine ni na koji fundamentalan način. On prihvaća da se u konačnici volja većine mora izvršiti i traži samo to da se putem modifikacija ili dodataka ovom načelu većinu prisili da razmotri argumente zbog kojih bi se mogla predomisliti, čak i kada se čini da u početku to nije voljna učiniti. Neuvjeravalačkim strategijama nedostaje ovo objašnjenje, i zbog toga su, pogotovo u demokraciji, uvijek inferiorne s moralnog stajališta. Međutim, kada se neuvjeravalačke strategije koriste, podređene modifikacijama koje sam naveo, kod neposluha koji se temelji na pravdi, te se strategije mogu barem pozvati na postojanu i dobro razumljivu iznimku načelu zakona većine, ne samo u Sjedinjenim Državama nego i u Njemačkoj i u mnogim drugim zemljama. Mislim na iznimku koju se pretpostavlja ustavnom ovlašću sudaca da one činove predstavnika većine smatra nevažecima, kada prema njihovom shvaćanju te odluke obezvrjeđuju načela pravde ugrađena u Ustav. Ta moć pretpostavlja da većina nema pravo djelovati nepravedno, zloupotrebljavati moć koju ima služeći svojim interesima na štetu prava manjine. Ne tvrdim da je sudska ocjena ustavnosti zakona ... oblik neuvjeravalačkog građanskog neposluha već samo da se temelji na modifikaciji načela

zakona većine – modifikaciji prema kojoj se većinu može natjerati da bude pravedna protiv njene volje – na što se neuvjerava lačke strategije također mogu pozvati kako bi objasnile zašto je njihov izazov zakonu većine različit od njegova izravnog odbacivanja.

Na to se ne može pozvati neposluh koji se temelji na političkoj strategiji zato što se uobičajena modifikacija koju sam upravo naveo ne odnosi na stvari koje se tiču politike. Jednom kada se prizna da se radi o pitanju općeg interesa – da se ne javlja pitanje posebnih interesa većine i manjine – konvencionalni razlog za ograničavanje većine se gubi i na njegovo mjesto dolaze samo vrlo dvojbeni kandidati. Netko tko ne teži tomu da uvjeri većinu da je njegovo stajalište ispravno tako da ju prisili da sagleda njegove argumente, nego tomu da je natjera da svoju politiku tako skupo plaća da će popustiti i bez da ju se u to uvjerava, mora se pozvati na neki oblik elitizma ili paternalizma kako bi opravdao svoje postupke. A čini se da svako pozivanje *tog* tipa udara u sam korijen načela zakona većine, napada njegove osnovne temelje, umjesto da naprosto zahtijeva njegovu elaboraciju ili modifikaciju. Ako to načelo išta znači, znači da u konačnici moć da se odluči što je u najboljem interesu mora imati većina a ne nekakva manjina.

Čini se, dakle, da je unutar bilo koje radne teorije, najmanje vjerojatno da će opravdana biti neuvjerava lačka sredstva koja se koriste kod građanskog neposluha koji se temelji na političkoj strategiji. Ranije sam napomenuo da su motivi većine onih koji sudjeluju u protestima protiv korištenja nuklearnih projektila u Europi takvi da njihov neposluh utemeljuju na političkim strategijama. Stoga je važno razmotriti mogu li oni plauzibilno smatrati da su sredstva koja koriste uvjerava lačka, a to ovisi o tome jesu li uvjeti u dovoljnoj mjeri povoljni za uspjeh uvjerava lačke strategije. S obzirom na to, razlika između Pokreta za građanska prava i antinuklearnog pokreta je razumljivo oštra. Na samim počecima Pokreta za građanska prava bilo je očito da su mirna okupacija i druge tehnike neposluha imale uvjerava lačku snagu jer je bilo očito da je u pitanju bila pravda i da je pokret na svojoj strani imao retoričku tradiciju kao i pravdu. Bilo je potrebno samo na-

tjerati dovoljan broj ljudi da to vide, onih ljudi koji bi se sramili skrenuti pogled. Nasuprot tome, pitanja političke strategije u pozadini nuklearnog problema izrazito su kompleksna. Na primjer, uopće nije očito, niti za jedan rog dileme, je li vjerojatnije da će prenamjena projektila u Europi odložiti ili isprovocirati agresiju, kao ni to kakav bi argument bio dobar argument, za bilo koji stav. U ovim je okolnostima teško vidjeti kako bi se rasprava mogla rasvijetliti ili debata ojačati ilegalnim potezima. Nasuprot tome, čini se vjerojatnim da zbog takvih poteza javnost u velikoj mjeri obraća *manje* pažnje na kompleksna pitanja na kojima se mora temeljiti bilo koje inteligentno stajalište, smatrajući da postoji barem jedan jednostavan i lako shvatljiv razlog za nenapuštanje političke strategije koju su čelnici prihvatili: da bi bilo koja promjena u toj strategiji značila popuštanje pred civilnom ucjenom.

Ukoliko je to tako, oni koji sada podupiru neovlašteno prisvajanje i druge ilegalne radnje kao protest protiv nuklearne politike, moraju, ukoliko su iskreni prema samima sebi, priznati da imaju na umu neuvjerava lačku strategiju. Njihova je namjera povećati cijenu političke odluke koju smatraju tragično pogrešnom, povećati njenu cijenu toliko da većina popusti, iako to znači prepustiti se prisili manjine. Moraju se dakle suočiti s pitanjem za koje sam rekao da je izuzetno problematično, a to je pitanje bi li robustna radna teorija mogla opravdati takvu vrstu neposluha. Moglo bi biti od pomoći razmotriti bismo li neuvjerava lačka sredstva smatrali prikladnima kao činovima neposluha protestirajući protiv drugih, ne nuklearnih političkih strategija koje mnogi smatraju ozbiljno pogrešnima. Bi li neuvjerava lački neposluh bio opravdan protiv loše ekonomske politike? Vlade Sjedinjenih Države i Engleske trenutno provode ekonomske političke mjere za koje smatram da nisu mudre zbog toga što i dugoročno i kratkoročno djeluju protivno općem interesu. Međutim, također mislim i da su te ekonomske političke mjere nepravedne; čak i da kada bi bile u najboljem interesu većine, još bi uvijek bile nepravedne prema manjini koja ima prava u odnosu na tu većinu. No za ovaj argument tu ću dodatnu tvrdnju o nepravdi ostaviti po strani i prepo-

staviti samo to da mnogi, poput mene, misle da je monetaristička politika loša za svakoga. Bi li činjenica da to vjerujemo opravdala ilegalne radnje svrha kojih bi bila nametnuti tako visoku cijenu, u neprilikama i nesigurnosti, da bi većina napustila svoje ekonomske mjere iako i dalje uvjerena da su to najbolje mjere?

Mislim da je odgovor "Ne", ali, naravno, rizici loše nuklearne strategije znatno su veći od rizika pogrešnih ekonomskih mjera. Da li činjenica da je ulog toliko veći uništava analogiju? Jürgen Habermas je tvrdio da je politička legitimnost ugrožena onda kada se provode odluke čije su posljedice goleme, iako ih podupire jedva šačica ljudi ili tanašna manjina.³ Možemo li opravdati neuvjeravalački građanski neposluh u odnosu na odluku o prihvaćanju projektila pozivajući se na to načelo? Poteškoća je očita, jer bi se pozivanjem na potpuno isto načelo argumentiralo protiv vladine odluke da *ne* koristi projekte. Ovo je isto tako odluka kao i ona da ih se prihvati, a iz nedavnih se istraživanja čini da ne bi potakla niti golu manjinu a kamoli izvanrednu većinu koju bi Habermasovo načelo tražilo. Ukratko, trenutni je problem simetričan na način koji potkopava vrijednost tog načela. Oni koji se protive projektilima vjeruju da će njihovo korištenje uzrokovati nepopravljivu štetu zato što predstavlja prijetnju samom postojanju zajednice. Ali to je upravo ono što bi ljudi na suprotnoj strani – a pretpostavljamo da njih ima neznatno više – mislili o odluci da se projekte ne koristi. Oni misle da bi takva odluka nuklearni rat učinila vjerojatnijim i zaprijetila postojanju zajednice. Stoga ni jedna vlada ne krši nikakvo načelo legitimnosti prihvaćanjem projektila koje ne bi prekršila odbijajući ih.

Ne možemo dogmatski tvrditi da se neće pronaći nikakav argument, bolji od ovog koji sam ja uspio konstruirati, za građanski neposluh u ovim okolnostima. Opravdan je samo naš slabiji zaključak da oni koji zagovaraju ovaj oblik neposluha sada moraju pokazati kako bi ga radna teorija mogla prihvatiti. Oni mogu reći da je taj izazov nebitan, da zgodna pitanja o tome koja bi opravda-

³ U izlaganju koje je održano ranije na istoj konferenciji na kojoj je prezentiran i ovaj rad.

nja svi sudionici rasprave mogli prihvatiti postaju trivijalna kada je svijet na rubu uništenja. U ovoj nestrpljivosti nedvojbeno ima mudrosti, koju ne želim negirati. Ali jednom kada napustimo zadatak ovog eseja, kada ispravnost onoga što radimo učinimo u potpunosti ovisnom o valjanosti onoga što mislimo, ne možemo očekivati da nam oni koji misle da smo mi ti koji su naivni ili glupi odaju poštovanje ili pruže priliku.

* * *

Do sada sam u potpunosti govorio samo o prvom od dvaju glavnih pitanja koja sam razlikovao na početku. Kada je ispravno da ljudi koji se protive nekoj političkoj odluci krše zakon, s obzirom na uvjerenja koja imaju? Kraće ću raspravljati o drugom pitanju. Pretpostavimo da nas zadovoljava, zbog onoga što smo razmatrali kod prvog pitanja, da je netko ispravno postupio kada je djelovao protuzakonito, s obzirom na uvjerenja koja je imao. Kako bi vlada trebala reagirati na to što je učinio? Moramo izbjeći dvije grube pogreške. Ne smijemo reći da ako netko može opravdano kršiti zakon s obzirom na ono što misli, da ga vlada nikada ne smije kazniti. Nije kontradiktorno, a često ni pretjerano smisleno, reći da bi netko trebao biti kažnjen unatoč činjenici da je učinio upravo ono što bismo učinili i trebali učiniti i mi, da imamo ta vjerovanja. Ali i suprotna pogreška je jednako loša. Ne smijemo reći da ukoliko je netko prekršio zakon, neovisno iz kojih razloga i bez obzira na to koliko časni bili njegovi motivi, da ga uvijek treba kazniti, jer zakon jest zakon. Odvjetnici, čak i oni vrlo konzervativni, rijetko spominju tu nerazumnu maksimu ovih dana, zato što znaju da u većini zemalja ljudi za koje se zna da su počinili zločin ponekad, s pravom, nisu za to podvrgnuti sudskom procesu. Ideja tužiteljske diskrecije – koja se odnosi na cijeli niz zločina i osjetljiva je na široku raznolikost razloga protiv sudskog gonjenja – utvrđeni je sporazum moderne pravne teorije.

Kada bi se vlada trebala zaustaviti? Utilitarizam je možda slaba općenita teorija pravde, ali navodi jedan odličan nužan uvjet za pravednu kaznu. Nitko nikada ne bi smio biti kažnjen ukoliko,

uzevši sve u obzir, njegovo kažnjavanje neće dugoročno učiniti nešto dobro, općenito gledano. Ovo očigledno nije dovoljan uvjet za kažnjavanje, ali jest nužan uvjet i ponekad zbog njega odluka da se sudski goni građanski neposluh neće biti odobrena. Na primjer, vjerujem da je odluka njemačke policije u Mitlangenu da se ilegalni činovi protesta ignoriraju bila ispravna. Uhititi i sudski goniti prijestupnike vjerojatno bi uzrokovalo više štete nego koristi.

Kada jednom odbacimo ove dvije grube i pogrešne tvrdnje – da je uvijek pogrešno i da je uvijek ispravno sudski progoniti – suočavamo se s težim problemom. Pretpostavimo da bi kažnjavanje nekoga tko je zbog savjesti prekršio neki zakon polučilo nešto dobra; pretpostavimo da bi to odvratio slične postupke i tako život većine učinilo mirnijim i ekifasnijim. Bi li unatoč tome bilo ispravno ne kazniti dotičnu osobu naprosto zato što su njezini motivi bili bolji nego motivi drugih kriminalaca? Ovaj prijedlog mnogima zvuči elitistički. Međutim, jednom kada smo na prvo pitanje odgovorili priznajući da je ponekad ispravno da netko krši zakon s obzirom na njegovo uvjerenje da je zakon nepravedan, čini se inkonzistentnim ne priznati i da je to razlog kojeg bi tužiocima mogli i trebali uzeti u obzir kada odlučuju hoće li ili ne pokrenuti sudski postupak, čak i kada je zadovoljen utilitaristički test,⁴ ali i kao razlog da se nekome tko je na suđenju proglašen krivim dodijeli blaža kazna. Drugim riječima, to je razlog koji je potrebno uzeti u obzir, zajedno sa suprotstavljenim utilitarističkim razlozima za kažnjavanje. Ti suprotstavljeni razlozi mogu biti vrlo jaki, i u tom će slučaju nadjačati činjenicu da je optuženi djelovao iz savjesti. Zbog toga je pretjerano reći da ljudi koji čine ispravnu stvar zbog svojih uvjerenja nikada ne smiju za to biti kažnjeni.

Imam dvije završne napomene. Prva je zrcalna slika problema koji smo upravo raspravili. Bi li ljudi koji su postupali iz građanskog neposluha trebali biti sudski kažnjeni ili čak zahtijevati da

⁴ Vidi Dworkin, R. *Shvaćanje prava ozbiljno*, prev. R. Rusan i M. Matulović, KruZak, Zagreb, 2003, str. 223 i dalje.

budu kažnjeni? Moje je stajalište vrlo jednostavno. Mislim da je Sokrat bio u krivu kada je mislio da je građanski neposluh nepotpun, na neki način lažan, bez kazne, bez sudionika koji se predstavlja i kaže "Prekršio sam zakone naše zajednice, kaznite me!". Vidim zbog čega je takvo stajalište primamljivo, dramatički primamljivo, ali mi se čini pogrešnim i zbrkanim. Za početak, ne može biti valjano u slučaju neposluha koji se temelji na integritetu. Netko tko je odbio pomoći lovcima na robove ili tko je odbio sudjelovati u ratu koji smatra nepravednim najbolje ostvaruje svoju svrhu onda kada njegov postupak ostaje tajan i nikada se ne otkrije. Kažnjavanje, naravno, može biti dio strategije u slučajevima kada se neposluh temelji na pravdi ili političkoj strategiji. Primjerice, netko može željeti biti kažnjen zato što slijedi neuvjeravačku strategiju koju sam spomenuo, tjerajući zajednicu da shvati da će ljude poput njega morati stavljati u zatvor bude li slijedila strategiju koju on smatra pogrešnom. Međutim, ne smijemo pomiješati ovaj instrumentalni argument za prihvatanje kazne s bilo kakvim moralnim ili konceptualnim zahtjevom da joj se podvrgnemo. Ukoliko čin građanskog neposluha može ostvariti svoju svrhu bez kazne, tada je to općenito bolje za sve kojih se to tiče.

Moja završna napomena jest jedna važna modifikacija argumenta kao cjeline. U ovom sam eseju pretpostavljao da su oni činovi za koje mislimo da su činovi građanskog neposluha zaista kršenja zakona pravilno shvaćene relevantne sudske nadležnosti. Ali, uslijed sofisticiranijeg i prosvjetljenijeg pogleda na taj zakon može se pokazati da nisu. Habermas i ostali istaknuli su dvosmislenost između legalnosti i legitimnosti, ukazujući kako to mogu biti suprotstavljene ideje. U Sjedinjenim Državama i Njemačkoj, čiji zakoni priznaju apstraktna politička prava kao ujedno i legalna, javit će se jedno daljnje neizbježno područje nejasnoće o tome što je zakon. Prije nekoliko godina tvrdio sam da Ustav Sjedinjenih Država, pravilno shvaćen, zapravo može dopustiti postupke koji su se tada općenito smatrali postupcima kršenja zakona.⁵ Ne

⁵ Isto, str. 225–227.

bi me iznenadilo da su argumenti slične prirode sada dostupni i o njemačkom zakonu, a znam da su ustavni pravnici te države razmatrali tu mogućnost. Međutim, ništa se iz toga neće izroditi, ukoliko nismo dovoljno pažljivi da uočimo jednu posljednju razliku koju se često previđa u pravnoj teoriji.

Moramo odlučiti je li ovaj argument, prema kojem su činovi koji se smatraju činovima građanskog neposluha zapravo zaštićeni Ustavom, i dalje dostupan jednom kada sudovi odluče da, prema njihovom stajalištu, ti činovi nisu zaštićeni na taj način. Svi smo i previše dobro upoznati s aforizmom da je zakon ono što sudovi kažu da je zakon. To, međutim, može značiti dvije vrlo različite stvari. Može značiti da su sudovi uvijek u pravu glede toga što je zakon, da njihove odluke stvaraju zakon tako da, jednom kada sudovi interpretiraju Ustav na određeni način, tada je to nužno ispravan način interpretiranja tog zakona u budućnosti. Ili to može značiti naprosto to da moramo poštivati odluke suda, barem općenito, iz praktičnih razloga, iako si ostavljamo za pravo tvrditi da zakon nije ono što oni kažu da jest. Prvo stajalište je stajalište legalnog pozitivizma. Vjerujem da je pogrešno i u konačnici supstancijalno korumpirajuće za ideju i pravilo zakona. Argument za koji preklinjem odvjetnike Njemačke da ga prihvate, da pravilno shvaćen zakon može poduprijeti ono što nazivamo građanskim neposluhom, može biti učinkovit argument samo kada odbacimo ovaj aspekt pozitivizma i ustrajemo na tomu da iako sudovi mogu imati zadnju riječ u svakom pojedinačnom slučaju o tome što je zakon, zadnja riječ nije samo zbog tog razloga i ispravna riječ.⁶

⁶ Ovaj esej predstavlja prilagođenu verziju izlaganja održanog na konferenciji o građanskom neposluhu koju je u Bonnu, u rujnu 1983, organizirao Jürgen Habermas, pod pokroviteljstvom Socijaldemokratske stranke Njemačke.

Za izdavača
Kruno Zakarija

© Igor Primorac i KruZak, 2011.

Sva prava pridržana. Nijedan dio knjige ne smije se reproducirati bez prethodnog dopuštenja izdavača, osim u slučajevima kratkih navoda u stručnim člancima. Izrada kopija predstavlja povredu zakona.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 755807

ISBN 978-953-6463-48-0

POLITIKA I MORAL

Priredio
Igor Primorac

KruZak
Zagreb, veljača, 2011.